

УДК 811.512.19'38:821.512.19-1(477)Кириллі
DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.42.2.14>

*Емірамзаєва А. С.,
асистент кафедри тюркології
Інституту філології*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МОВА ТА ІДІОСТИЛЬ М. КИРИМЛІ У ПОЕМІ «ЮСУФ І ЗУЛЕЙХА»

Анотація. У статті проаналізовано особливості творчості великого кримськотатарського поета, письменника та засновника кримськотатарської писемної мови Махмуда Кириллі. Дослідження індивідуального стилю письменників, як класиків літератури, так і сучасних, допомагає не тільки виявити особливості того чи іншого автора, його стилю, але і розкрити можливості мови загалом. На сучасному етапі вивчення кримськотатарської літературної мови важливо простежити зміни літературної норми через ретельне вивчення творчої практики майстра слова Махмуда Кириллі. Аналіз особливостей ідіостилу письменника, зокрема мовного аспекту, дає можливість простежити основні етапи розвитку національної мови. Вивчення цього питання є багатоаспектним. У нашому дослідженні ми розмежовували поняття ідіостилу та ідіолекту. Завдяки таким вченим, як К. Конуратлі, Р. Фазил, А. Кокієва було здійснено транслітерацію твору з давньокримськотатарської писемності на латинографічний і кирилографічний текст, а також проаналізовано поему. Під час дослідження стилю автора звернули увагу на зазначені проблеми, враховуючи історичну епоху і реальну дійсність тих далеких часів, коли створювалася поема, оскільки не можна відмежовувати вивчення мови і стилю твору від конкретних подій часу. Поема «Юсуф і Зулейха» є одним зі зразків літературної мови тюрків починаючи з X і до XV ст., а також стилю художньої літератури з огляду на лексичний склад, фонетичну систему, граматичну будову та стилістичні традиції. У творі Махмуда Кириллі відображується тюркська писемна літературна мова, яка сформувалася на території тогочасного «Дешт-и кипчак». У цій поемі простежується початок становлення локальних лексичних, фонетичних, граматичних особливостей і стилістичних різновидів, властивих кримськотатарській літературній мові періоду XII–XIII ст. Вирішальним фактором у розкритті особливостей ідіостилу М. Кириллі виступає мова, саме вона містить відбиток авторських уявлень, концепцій і творчої манери поета.

Ключові слова: мова, стиль, ідіостиль, індивідуальний стиль, мовна особистість, переклад.

Постановка проблеми. Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що творчість Махмуда Кириллі є не достатньо вивченою, увага дослідників акцентувалася на смисловій компоненті поеми, тоді як мова і стиль зовсім не вивчені лінгвістами.

Ідіостиль останнім часом став популярним предметом досліджень і, безумовно, заслуговує вивчення. Дослідження індивідуального стилю письменників, як класиків літератури, так і сучасних, допомагає не тільки виявити особливості того чи іншого автора, його стилю, але і розкрити можливості мови

загалом. На сучасному етапі вивчення кримськотатарської літературної мови важливо простежити зміни літературної норми через ретельне вивчення творчої практики майстра слова Махмуда Кириллі. Аналіз особливостей ідіостилу письменника, зокрема мовного аспекту, дає можливість простежити основні етапи розвитку національної мови. Вивчення цього питання є багатоаспектним. У нашому дослідженні ми не будемо розмежовувати поняття ідіостилу та ідіолекту. Під ідіостилем ми матимемо на увазі сукупність індивідуальних особливостей на різних рівнях мови, що включають лексику, граматику та стилістичні особливості мови письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато праць з історії розвитку літературних мов різних народів світу ґрунтуються значною мірою на дослідженні індивідуальних стилів мови письменників. Вивчення мови письменників допомагає не тільки розкрити своєрідність їхньої творчої манери, а й висвітлити варіативність літературної норми. Дослідження індивідуального стилю письменника – галузь на межі літературознавства і лінгвістики. Проте кожна з цих наук, маючи один і той самий предмет дослідження, підходить до нього з різних сторін. Багато вчених намагалися аналізувати філософську думку та тему твору «Юсуф і Зулейха». У нашому дослідженні ми аналізуватимемо саме мову і стиль автора, ґрунтуючись на його поемі.

Завдяки таким вченим, як К. Конуратлі, Р. Фазил, А. Кокієва було здійснено транслітерацію твору з давньокримськотатарської писемності на латинографічний і кирилографічний текст, а також проаналізовано поему.

Мета статті. Головною метою цієї статті є виявлення особливостей ідіостилу Махмуда Кириллі. Поставлена мета передбачає необхідність вирішення таких завдань:

- 1) визначити поняття «ідіостиль» і розглянути різні підходи до цього поняття;
- 2) дослідити ідіостиль Махмуда Кириллі на основі його поеми «Юсуф і Зулейха».

Новизна дослідження полягає в тому, що творчість Махмуда Кириллі недостатньо вивчена, а його мова і стиль зовсім не розглянуті лінгвістами.

Виклад основного матеріалу. Вивчення індивідуального авторського стилю є одним із найважливіших завдань стилістики. Починаючи з XVII ст. основним завданням стилістики стає опис мови на рівні норми. Лише у перші десятиліття XX ст. опис мови на рівні індивідуальних особливостей мови автора висунутий у коло наукових проблем [4].

Термін «стиль» не є однозначним. Він входить у систему термінів не тільки лінгвістики, а й літературознавства, мисте-

цтвознавства, а також може вживатися і як нетермінологічна лексема (наприклад, «стиль роботи»). Зважаючи на це, поняття «стиль» є важким для інтерпретації. В.В. Виноградов зазначав, що поняття «стиль» є всюди, де складається уявлення про індивідуальну систему засобів вираження. Відображення у стилі особливостей творчої особистості автора вплинуло на формування системи значень слова «стиль». Воно стало вживатися у значеннях «система виразних засобів», «сукупність засобів і способів вираження, властивих певному автору».

Лінгвістична стилістика має два об'єкти вивчення: стиль як різновид мови та мовлення (науковий стиль тощо); стиль літературного твору чи творчості письменника загалом (стиль І.Я. Франка). Для позначення останнього з'явився термін «ідіостиль», запропонований ученим Л. Вайсгербером, який вперше вжив його у книзі «Рідна мова і формування духу» (1927). На думку вченого, мова – загальне культурне надбання; ніхто не володіє мовою тільки завдяки власній мовній особистості, навпаки, людина володіє ним завдяки тому, що належить до певного мовного співтовариства [10]. Питаннями визначення мовної особистості займалися такі лінгвісти, як В.В. Виноградов, Ю.М. Тинянов, Ю.Н. Караулов, Г.І. Богина, Б.А. Ларін та ін.

Мовна особистість – 1) будь-який носій тієї чи іншої мови, охарактеризований на основі аналізу створених ним текстів із погляду використання у цих текстах системних засобів певної мови для відображення бачення ним навколишньої дійсності та досягнення певних цілей у цьому світі; 2) найменування комплексного способу опису мовної здатності індивіда, що поєднує системне уявлення мови з функціональним аналізом текстів [10].

Концепція мовної особистості становить синтез психологічного та мовознавчого знання. Теорія мовної особистості необхідна, здебільшого, для формування узагальненого образу носія мови як об'єкта словесного впливу [1]. Очевидно, що творчість великих письменників є цінним матеріалом для вивчення стану мови своєї епохи.

Поняття мовної особистості включає такі компоненти:

1) *ціннісний*, або *світоглядний*, тобто систему цінностей або життєвих смислів. Мова забезпечує початковий і глибинний погляд на світ, створює той мовний образ світу та ієрархію духовних уявлень, які лежать в основі формування національного характеру і реалізуються у процесі мовного діалогового спілкування;

2) *культурологічний*, тобто рівень освоєння культури як ефективного засобу підвищення інтересу до мови. Елементи культури засвоюються за допомогою мовної та немовної поведінки, внаслідок чого формуються навички їх правильного вживання й ефективного впливу на співбесідника;

3) *особистісний*, тобто те індивідуальне і глибинне, що є в кожній людині.

Мовна особистість існує у просторі культури, відображеної в мові, у формах суспільної свідомості на різних рівнях (науковому, побутовому та ін.), у поведінкових стереотипах і нормах, у предметах матеріальної культури [10].

Мовна особистість – найменування комплексного способу опису мовної здібності індивіда, що поєднує системне представлення мови з функціональним аналізом текстів. Детальний аналіз мовної особистості в контексті російської мови дає Ю.Н. Караулов, а також наводить упорядкований лист мовлен-

невих навичок і умінь (готовності) для передачі представлення про операційне наповнення поняття «мовна особистість». На його думку, структура мовної особистості складається з трьох рівнів – вербально-семантичного (граматичного), тезаурусного (когнітивного) та мотиваційно-прагматичного [9].

Будь-який художній твір характеризується змістовним, композиційним, образним і стилістичним аспектами. У нашому дослідженні звернемося до стилістичного аспекту твору, а саме до індивідуального стилю автора – «ідіостилу» як основної категорії художньої літератури. Стосовно понять «стиль» та «індивідуальний стиль автора» більшість дослідників досі не мають єдиної позиції як із приводу визначення характерних рис ідіостилу, так і щодо єдиного терміна (ідіостиль, ідіолект, стиль, індивідуальний стиль, стильова манера). Поняття ідіостилу та ідіолекту, які по-різному визначаються дослідниками і, відповідно, потрапляють у різні ряди співвідношень із поняттями мови, тексту та мовної особистості, вже довгий час є головними проблемами лінгвістичних досліджень. Нині це зумовлено підвищенням уваги до проблем, пов'язаних із питаннями індивідуальної мовної творчості [8].

Однією з проблем сучасної лінгвістики та літературознавства є вивчення художнього твору як ідейно-естетичної цілісності, явища словесного мистецтва, в якому гармонійно поєднуються та взаємодіють зміст, форма і структура зображуваного. Ключовим аспектом у розробленні цієї проблеми виступає ідіостиль письменника [3].

У Літературознавчій енциклопедії ідіостиль визначається як індивідуальний стиль, у якому виразні мовні утворення формують своєрідну систему, набувають емоційно-експресивного забарвлення. Мовознавець Х.І. Дідух вважає, що в загальному розумінні ідіостиль – це сукупність глибинних механізмів створення текстового простору певним автором, які відрізняють його від інших. У вузькому значенні ідіостиль пов'язаний із системою мовностилістичних засобів, характерних для творчої манери певної мовної особистості автора [3].

У XIII ст. поет Махмуд Киримли написав великий поетичний твір «Юсуф і Зулейха». За основу цієї поеми взятий сюжет коранічної історії про Юсуфа [7]. Текстологічне і лінгвістичне вивчення поеми допомагає вирішенню проблем кримськотатарської літературної мови та її історії. Ми маємо на увазі насамперед такі проблеми, як: 1) періодизація історії літературної мови; 2) виникнення та початковий розвиток писемних літературних мов у тюркському світі; 3) створення і розвиток мови художньої літератури; 4) взаєморозвиток письмової та розмовної (просторічної) мов. Перші дві проблеми частково були розглянуті кримськотатарськими та закордонними вченими.

Під час дослідження стилю автора слід звернути увагу на зазначені проблеми, враховуючи історичну епоху і реальну дійсність тих далеких часів, коли створювалася поема, оскільки не можна відмежовувати вивчення мови і стилю твору від конкретних подій часу [6]. Як відомо, поема написана поетом Махмудом Киримли, зараз поширена на теренах Криму та Туреччини. Поема «Юсуф і Зулейха» є одним зі зразків літературної мови тюрків починаючи з X і до XV ст., а також стилю художньої літератури.

Поети середньовіччя перетворили коранічну історію на романтичну історію кохання. Героїня отримала ім'я, а канонічний сюжет доповнився новими епізодами з життя Зулейхи та Юсуфа.

З огляду на лексичний склад, фонетичну систему, граматичну будову та стилістичні традиції можна стверджувати, що у творі Махмуда Киримли відображується тюркська писемна літературна мова, яка сформувалася на території тогочасного «Дешт-і кипчак». У цій поемі простежується початок становлення локальних лексичних, фонетичних, граматичних особливостей і стилістичних різновидів, властивих кримськотатарській літературній мові періоду XII–XIII ст.

У ранніх писемних пам'ятках спостерігається розвиток як усної, так і писемної форм тюркських мов. Писемна форма переважно представлена в художніх, дидактичних і наукових творах, а усна – в народнопоетичних (фольклорних) жанрах тощо. У XII–XIII ст. і на початку XIV ст. можна спостерігати, як окремі функціональні типи мови, тісно пов'язані між собою, значно віддаляються один від одного у мовно-стильовому аспекті [6].

При історико-порівняльному вивченні писемних пам'яток, створених до написання поеми «Юсуф і Зулейха», у діахронічному аспекті простежується використання поетом давньо- і середньотюркської лінгвістично-стилістичної спадщини [6]. Значну частину мови поеми становить огузький пласт, також у тексті містяться і кипчацькі елементи.

У 1999 р. викладач Кримського індустріально-педагогічного інституту К. Конурат зробив транслітерацію перекладу рукопису поеми М. Киримли з арабської графіки на латиницю й опублікував її в журналі «Günsel!». У статті, опублікованій у 1996 р. в журналі «Qasevet», К. Конурат пише:

«Перше повідомлення про поему М. Киримли дав у 1913 р. російський сходознавець П.А. Фалев... За припущенням Фалева, зазначений рукопис не є авторським текстом самого М. Киримли, а є перекладом староосманською мовою, зробленим Халілоглу Алі» [7]. Текст досліджуваної поеми маловивчений, тому не варто стверджувати, що текст не авторський, а є перекладом. Відомо, що текст поеми (оригінал) було написано кримськотатарською мовою Махмудом Киримли приблизно 1210 р. (630 р. за хіджре), але поет не встиг завершити. Як відомо з копії рукопису [12], поема була дописана Халілоглу Алі. Деякі дослідники (Хікмет Ертаїлан [12], Р. Фазил [5], А. Кокієва [2]) у своїх роботах припускають, що поема була перекладена з кримської мови (мовидешт-і кипчак) тогочасною тюркською мовою Халіломоглу Алі. Однак переклад є відтворенням оригіналу засобами **іншої мови** зі збереженням єдності змісту і форми. У загальній схемі розвитку тюркських мов О.Н. Баскаков тюркські мови розділяє на 5 епох, де 3 епоху (V–X ст.) називає давньотюркською, а 4 епоху (X–XV ст.) – середньотюркською. У 3 епоху існувала загальнотюркська мова і говірки, а в 4 епоху тюркські мови починають відокремлюватися, але все одно спостерігалось поєднання різних літературних мов – тих мов, де переважають кипчацькі елементи (лексичні, морфологічні та фонетичні), з такими, де переважають огузькі [12]. Тому вважаємо, що рукопис «переклад» Халілоглу Алі дописаним і **адаптованим текстом**. Адаптований текст – спрощений, пристосований для сприйняття малопідготовленим читачем текст. Найчастіше адаптуються тексти класиків літератури. Адаптація тексту можлива і без перекладу [11].

Завдяки лексичним, синтаксичним і стилістичним засобам, які використовуються автором, мова поеми є барвистою й образною.

Так, особливо численною є палітра епітетів. Серед узуально-асоціативних епітетів знаходимо такі, як: **емоції**: *Бени къатты агълаттынъ* [2, с. 56] – *به نی قاتئی اغلتندک* [12] – *beni qattu ağlattın* – змусив мене сильно страждати, лексема *qattu* – *къатты* – *قاتئی* перекладається в цьому контексті як *сильно*; **почуття**: *Зелиха: – Юсуф, – сёйледі, – Дердима дерман дею* [2, с. 69] – *Zeliha: – Yusuf – söyledi, – Derdime derman deyü*. – *Зеліха сказала: що ліки від її хвороби це Юсуф*, лексема *derman* – *дерман* – *ліки*.

За допомогою описового епітету автор знайомить читача із **зовнішністю** головної героїні: *Гунеше бензер юзю, учмакъ кызы сыфатлу* [2, с. 67] – *güneş benzer yüzü, uşmaq qızı sıfatlu* – *лице світле мов сонце, а сама легка...*

Типовими для лінгвопоетики є також такі лексичні стилістичні засоби, як метафора: *Юзюн топрагъа урды* [2, с. 60] – *yüzün toprağa urdı* [12] – *yüzün toprağa urdı* – зробив земний уклін.

Синтаксичні стилістичні засоби поеми виконують різноманітні функції. Вони не тільки додають динамічності розповіді та створюють ритмічний малюнок, але й виражають різні відтінки почуттів і підсилюють драматичний чи будь-який інший ефект.

Транслітерація з оригіналу (інверсія)	Прямий порядок слів	Переклад
Bir söze başlayalım Evvelin Allah – deyü. Em inayet ol diye Fadli bismillah – deyü.	Evvelin Allah – deyü Bir söze başlayalım. Fadli bismillah – deyü Em inayet ol diye.	З Іменем Аллаха Починаємо нашу оповідь. І щоб це було на благо Починаємо з бісміллях

Поема написана у формі чотиривіршів 7-складним віршем, обсяг поеми 1 405 чотиривіршів. Перші три рядки кожного чотиривірша римуються, а останні четверті рядки мають наскрізні рими у формі *дею, танълаю, олу, дейлею*.

Висновки. Таким чином, ідіостиль – це сукупність ідейних, жанрових і мовних особливостей творчості поета. Вирішальним фактором у розкритті особливості ідіостилу М. Киримли виступає мова, адже саме вона містить відбиток авторських уявлень, концепцій і творчої манери. Так, проаналізувавши не переклад, а адаптований варіант поеми, можемо зазначити, що однією зі складових частин ідіостилу письменника є стилістичні засоби, серед яких переважають епітети, метафори, що виражають різні відтінки почуттів, характеризують психологічний стан і поведінку героїв і підвищують емоційний тон оповіді.

Результати дослідження можуть бути використані у викладанні стилістики, літературознавства, загального мовознавства та історії мови. Ця тема потребує подальшого дослідження ідіостилу Махмуда Киримли.

Література:

1. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва : КомКнига, 2006. 261 с.
2. Кокієва А. Кырымтатар эдебиятынынътарихы : 9 сыныфичюн : I кысым: учебник. Симферополь : Кырымдевокъувпеднешир, 2005. 240 с.
3. Мінцис Е.С., Ладовська С. Проблема ідіостилу у сучасній лінгвістиці (на матеріалі роману «Великий Гетсбі» Ф.С. Фіцджеральда). / *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2014. Вип. 44. С. 195–196.
4. Степанов Ю.С. Французская стилистика (в сравнении с русской) : учебное пособие. Москва, 2003. С. 24.

5. Фазылов Риза, Нагаев Сафтер. Кырымтатарэдебиятынынъта-рихы. Кыскабирназар. Симферополь : Кырымдевлетокъув-пе-дагогиканешрияты, 2001. 640 с.
6. Хаков В. Некоторые особенности стиля поэмы «Кысса-и Йусуф» поэт-гуманист Кул Гали. *Сб. статей*. Казань : Татар, кн. изд-во, 1987. 264 с.
7. Юнусова И.С. Крымскотатарская литература. Симферополь : Доля, 2000. 349 с.
8. Дідух Х.І. Ідіостиль як відображення авторської кар-тини світу. URL: http://www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Philologia/2_111114.doc.htm (дата звернення: 23.06.2019)
9. Пожарицька О.О. Мовленнєвий портрет головного героя як вира-ження авторського начала у творі. URL: <https://www.sworld.com.ua/simpoz2/114.pdf>.
10. Поняття мовної особистості. URL: https://stud.com.ua/90297/kulturologiya/ponyattya_movnoyi_osobistosti (дата звернення: 3.12.2019)
11. Літературне місто. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=16165>.
12. İ.H. Ertaylan Yusuf ile Züleyha. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakül-tesi Yayınları*. № 860. İstanbul, 1960.

Emiramzaieva A. M. Kyrimli's language and idiostyle in the poem "Yousuf and Zuleikha"

Summary. The features of creativity of the great Crimean Tatar poet, writer and the founder of the Crimean Tatar written language Mahmud Kirimli are analyzed in the article. The study of the individual style of writers, both classical and modern, helps not only to identify the features of the author, his style, but also to open the possibilities of language as a whole. At the present stage

of studying the Crimeatatarian literature language, it is important to trace the changes in the literature norm through a careful study of the creative practice of master of the word that Mahmud Kirimli is. The analysis of the peculiarities of the writer's idiocy, in particu-lar the linguistic aspect, makes it possible to trace the main stages of the development of the national language. The study of this issue is multifaceted. In our study, we distinguished between the concepts of idiostyle and idiolect. Thanks to such scholars as K. Konuratli, R. Fazil, A. Kokiev, a transliterational work from ancient Crimeata-tarian writing was carried out into Latin and Cyrillic letters, and also a poem was analyzed. During the study of the author's style, we paid attention to these problems, taking into account the historical epoch and the reality of the distant times when the poem was created, since one cannot distinguish the study of the language and style of a work from the specific events in time. The poem "Yousuf and Zuleikha" is one of the examples of the Turkish literature language from the X to the XV centuries, as well as the style of fiction. Given the lex-ical composition, phonetic system, grammatical structure and sty-listic traditions, Mahmud Kirimli's work reflects the Turkish litera-ture language that was formed on the territory of that time, that was called "Desht-i Kipchak". This poem traces the beginning of the for-mation of local lexical, phonetic, grammatical features and stylistic varieties peculiar to the Crimeatatarian literature language of the XII–XIII centuries. The decisive factor in uncovering the peculi-arities of M. Kirimli's idiocycle is the language, which is the imprint of the author's ideas, concepts and creative manner of the poet.

Key words: language, style, idiostyle, individual style, linguis-tic personality, translation.